

ՍԻՐԱՍ

ԼԵԹԻՓԵ

891.99

Ս - 55

-6 NOV 2011

891.99

Ա-55

պ

ՍԻՐԱՍ

Լ Ա Թ Ի Ֆ Ե

ԱՐԵՎԵԼՑԱՆ ՏԵՍԻԼ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ

1985

13.1 JUL 2013

55306

ՆՎԻՐՈՒՄ ԵՄ՝
ԶԳԱՅՈՒՄՆԵՐՈՎ ԼԵՑՈՒՆ
ԻՄ ՊԱՅԾԱՌ ԲԱՐԵԿԱՍՈՒՂՈՒՆ

Պատ. խմբ. [REDACTED]
Տեխ. խմբագիր [REDACTED]
Սրբագրիչ՝ Ո. Գաաթրյան

Պետհրատի տպարան
Գլավիլիտ 265, Պատվեր 1009,
Հրատ. 3418, Տիրաժ 3000

1949
42

Ժնջո՞ւ են նրանք պարուժ,
և ինչո՞ւ նրանք բոլորովին
ուբախ չեն, յերբ պարուժ
են:

I

Յերբ հինավուրց մղկիթի մինարեյի
բոլորակ շրթունքին թառած մոլլայի
բերանից թռավ աղանի վերջին հան-
դը, յերբ հավատացյալ խլամները
հինյաժ մորուքները շոյելով մղկիթ
մոտն, մենակ Սարգար խանն եր,
վոր այդ ուրը վո՛չ մոլլայի աղանն
ուղեց լսել, վո՛չ ել վորեւե ուշադրու-
թյուն դարձրեց մղկիթն շտապող հա-

վատացյալներն Վրա: Նա մոլեգնած հայացքով, ակնակալիճներէջ դուրս ցցած աչքերով, կատաղորեն անց ու դարձում եր իր հարեմի ընդարձակ դահլիճում:

Այնտեղ շարեշար կանգնած եյին ութը կանայք. 15 տարւալ ընթացքում նա մեկ-մեկ ջոկել եր նրանցից յուրաքանչյուրին, ջոկել եր կրքով, ջոկել եր նախանձով, ջոկել եր արեւ-վելցու կասկածամտությամբ և այժմ նա մեկ-մեկ նայում եր նրանց վրա իբրեւ իրերի, վորոնք իր անձեռնմխելի ու անկասկտելի սեփականությունն եյին, իբրեւ եյակներն, վորոնք պարտաւոր եյին հասկանալ իր մեն մի շարժումի իմաստը, վորոնք ինչպէս ծառի տերեւները շարժւում են քամու հոսանքի ուղղությամբ, այնպէս եւ այդ արարածները պարտաւոր եյին շարժւել իր ցանկացած ուղղությամբ...

Յեւ խոնարհած գլուխներով, սա-կայն աչքերի զգաստ թարթումով եւ-

թը կանայք լուռ հետեւում եյին Սարգարի մոլեգնած անց ու դարձին... Ութը կանայք... Սարգարը քայլում ու հաշվում եր մեկ...յերկու... մինչև ութը... ութը կին, ութը հրաշք. մեկի աչքերը վտանան խարույկ եյին, վոր կարող եյին լույս տալ դիշերիս խաւարում, մեկինը կապույտ, ինչպէս իրանի հնամենի ծովն եր, մեկը ճարպիկ եր ինչպէս վիթ, մյուսը ճկուն ու թեթեւ վորպէս յեթեր, մեկի սպարանոցը խոյանք ուներ կարապի նման, մյուսինը լուսածին մարմար եր, վորի մեջ կարտացուէր աշխարհն իր բոլոր հրաշքով, մեկի բերանը նորարողը՝ վարդենի եր, մյուսինն արդեն բացված մոմուշակ. և բոլորի վրայից բուրում եւ ջեննաթի անմահական հոտը:

Սարգարը նայում եր կանանց և ինչքան շատ եր նայում, այնքան ահաղանդում եր նրա կատաղությունը. ինչքան հրապուրիչ, դուրեկան եյին այդ ութը կանայք, այնքան անբռնա-

դարձելի ու մսկեղին եր դառնում նրա
կատաղությունը:

— Ո՞ւր ե լաթիֆեն, ինչպե՞ս վա-
խավ, ո՞վ ողնեց նրան, հա՞, դու
չգիտե՞ս, դո՞ւ ել, դո՞ւ ել, դո՞ւ
ել... ա՛հ, հասկանում եմ... դուք
բոլորդ վոխ ունեք իմ դեմ... դուք
ամեն մեկդ ձեր սրտում մի մի սիրե-
կանի պատկեր եք պահում... վայ թի
մի ճեղքվածք եք տեսել դուան արան-
քում... իսկույն, կատվի պես ձկուն
կդառնա ձեր մարմինը, ու հայ-
դե՛...:

Խոսում եր Սարգսրը մոլեղնա՞,
մերթ կանանցից մեկին, մերթ մյու-
սին դիմելով, ապա կատաղորեն, նո-
րից հետ ու առաջ շարժվում դահ-
լիճում:

Յերկու որ առաջ հարեմից փախել
եր նրա իններորդ կինը, լաթիֆեն.
նա ամենից մատաղահասն ու ամենից
սքանչելին եր. չորս ամիս տասնըվեց
ամյա աղջկիլ դիմադրել եր Սարգս-
րի քմահաճ, կրքոտ պահանջներին ու

վերջը փախել եր... Թե ինչ ուղղու-
թյամբ՝ Սարգսրը չէր կարողացել
դարդել: Նա անմիջապես գլխատել
եր ավել կանանոցի պահապան յերեք
ներքինիներին, հետո զանազան ուղ-
ղությամբ ուղարկել եր հետախույզ-
ներ, բայց բոլորն էլ ձեռնառնայն ելին
վերադարձել:

Ահա այս դեպքն եր, վոր մոլեղ-
նության տատիճան կատաղեցրել եր
Սարգսրին և այդ եր պատճառը, վոր
նա կատաղել եր նաև իր մնացած ու-
թը կանանց դեմ... Այժմ նա չէր
հավատում նրանցից և վոչ մեկի
սիրուն. նրանց բոլորի դուրդուրան-
քը կեղծ, բանադրոսիկ, չողոքորթ և
սուրբես ելին թվում Սարգսրին և այդ
մտքից նա ավելի ու ավելի յեր դա-
ղալում...

Արեվելյան հարեմում սեր չկա... Վ
Սեր չի կարող լինել այնտեղ, ուր
տիրապետում և անասնձ բռնությունն
ու անասնական կիրքը... Սերը,
լիության այդ սքանչելի պարգևը

աճում ու ծաղկում եր հյուղերում,
ժողովրդի ծոցում, վորը սակայն
թռչնում ու խամրում եր բռնավորի
հարվածի տակ... Այժմ Սարգարը
կուղեր մեկին, վոր ամբողջովին
նվիրվեր իրեն, նվիրվեր վոչ թե
վախին ու բռնությանը զիջելով, այլ
սրտանց, ամբողջ հոգով. նա մեկ-
մեկ նայեց իր ութը կանանց և չգը-
տավ նրանց մեջ վոչ մեկին, վոր
կարողանար անկեղծ լինել իր հետ...

Յեւ Սարգարը մի վերջին անգամ
գնաց յեկավ դահլիճում, ապա ծա-
լասլատիկ նստեց թախտին և թաղ-
բեհը ձեռքից ձեռք դրելով խոսեց.

— Սիմիզար, մոտեցիր ինձ:

Կանանց խմբից առաջացավ սեվա-
հեր, ածուխից ել վառվումն աչքե-
րով մի թեթևաբայլ կին. մետաքսի
նուրբ հյուսվածքի զգեստը հազիվ
ծածկում եր նրա կուրծքը՝ բաց թող-
նելով ամբողջ նրա ձյունափայլ վո-
րովայնը, վորը Սողոմոն խմաստուն
ըմպելիքով լեցուն բոլորակ թասի ու

չուշանով պատած ցորենի շեղջին պի-
տի նմանեցներ՝ համեմատելով հի-
նավուրց— Յերուսաղեմի աղջիկների
հետ:

Սիմիզարը հասնելով Սարգարին
ծունկ իջավ ու խոնարհ գլուխ
տալով համբուրեց տիրոջ զղանքը:

Սարգարը ձեռքը տարավ, չոյեց
Սիմիզարի դունչը, նայեց նրա վառ-
վոռն աչքերին և դողաց ամբողջ
մարմնով:

— Դու ո՞ւմն ես սիրում, — հարց-
րեց Սարգարը:

— Վերել աստված, ներքեվը իմ
տերը, իմ խանը, վորի ստրուկն ու
կամակատարն եմ յես, վորի փեշը
համարձակվում եմ համբուրել, — ա-
սաց Սիմիզարը ու նորից համբուրեց
Սարգարի զգեստի զղանքը:

Սարգարը մի պահ չոյեց մորու-
քը, գլուխը տարուբերեց, ապա հեր-
թով կանչեց մյուս կանանց, բոլո-
րին սվեց միևնույն հարցը և ըս-
տացով միևնույն պատասխանը:

— Վո՛ւ՛, վո՛ւ՛, — բացականչեց Սարգսարը, — նա ել, Լաթիֆեն ել, աղբակս, ճիշտ աղբակս եր յերգ-վում, բայց փախավ, փախավ... դուք բոլորդ սերտած բառեր եք կրկնում... Հե՛յ, ներքինի Սահիր, հե՛յ Սահիր...

Ներքինին փութկոտ, կատվային շարժումներով յեկավ կանգնեց կանոնից զլխավերեւում:

— Սահիր, — խոսեց խոսքը, — կրտանես, այս ութին ել կտեղավորես իմ ապարանքի յետեւի սենյակում. անմիջապես լուսամուտներին ամենամուր շաղախով քարեր չարել կտաս, այնպես վոր արեւի վոչ մի ճառագայթ չընկնի այդ սենյակում. վեց ամիս նրանք պիտի մնան ալիտեղ, ու վեց ամիս արեւը չպիտի ծագի նրանց համար...

— Բո խոսքը որենք ե, տեր, — այսօրվանից մինչեւ վեց ամիս այլևս արեւը չի ծագելու ութը խանութների համար:

— Իսկ դուք ի՞նչ կտեսք, խանութներ, — հարցրեց Սարգսարը:

— Բո խոսքը որենք ե, տեր, — առաջինը խոսեց Սիմիդարը, — այսօրվանից այլևս արեւը չի ծագում:

Յեւ նույնը կրկնեցին Սիմիդարի յետեւից մյուս յոթը կանայք:

Ու յերբ Սարգսարը զո՛հ իր վճուրից թաղրեհը ձեռք առնելով վոտքի յեկավ ու սկսեց անց ու դարձ անել սենյակում՝ ներքինի Սահիրը ութը կանանց առջեւն առած տարավ դեպի մատնանշված սենյակը՝ Սարգսարի վճիռն իրագործելու...

Սուրդարը դուրս յելալ իր ապարան քից և իջալ այն հովիտը, ուր հնամենի Չանգուն դարալոր կատաղությամբ դալիս իր կոհակները փշրում եր ժեռ ապառաժի ու վհատ մրմունջով քչվում եր առաջ... Յերեկվա տապին հաջորդել եր յերեկոյան զովացուցիչ հովը. Արարատի ձյունախյլ դադաթից յեկող մեղմ քամին միացած Չանգունից արձակված թարմացուցիչ չնչին, Չանգունի հովիտը լցրել եր հաճելի բուրմունքով: Յեւ այդ բուրմունքը մանավանդ հաճելի յեր, վորովհետեւ Չանգունի յերկու ափերին փռված ալպիններում հա-

սունացող տանձն ու դեղձը, ապա ցերեկվա արեւով ոծված խաղողի գունազեղ վողկույզներն, ալժամ ավելի հաճելի ու դուրեկան տեսք ելին ստացել:

Սարդարն իջալ ալպինների արահետը, չնչեց թարմ ողը, զգաց հովիտի բուրմունքը, բայց չէջեց նրա վատադուլթյունը... Նա անսահման նվաստացած եր զգում իրեն Լաթիֆեյի վարմունքից... Արեւելյան բռնակալի վոխակալությամբ նա կոխում, տրորում եր վտարի տակ ընկած յերկրներանդ ծաղիկները, ծաղիկներ, վորոնց վրա ամեն որ կաթում եր բռնադատված յերկրի աշխատավորի արյունն ու քրտինքը՝ իրա Սարդարի փառքի համար, բայց և այնպիս նա չեր հանդարտվում... Նա կուղեր ճիշտ և ճիշտ այդ ծաղիկների նման իր վտարների տակ ճգմել անհնազանդ Լաթիֆեյին, ճիշտ այնպես, ինչպես ինքը տարիներ շարունակ իր կրունկի տակ ճգմել եր ամեն մի ըմբոստ

հայացքը, ամեն մի խոսք, վարի մեջ
անհաճո չեշտ կար իրեն համար:

Այս մտորումներով նա մի քանի
անգամ դնաց ու յեկավ հովիտի յեր-
կարությամբ, շոշափեց հնամենի հառ-
տաբեստ ծառերի բունը և ինքն և
չգիտեր թե ինչով պիտի վերջանար
որը... վերադառնալ տո՞ւն, բայց
տունը նրա աչքին սեղ ոճ եր դար-
ձել, Լաթիֆեն պղծել եր նրա շեմքը.
հարկապիտր եր մի աշնալիսի արտա-
կարգ բան, վոր մեղմեր նրա կատա-
ղությունը, վոր հանդատացներ նրա
բորբոքված արյունը և նա մերթ յա-
ղուր յերկնքին եր նայում, մերթ
ալվացող ծառերին, և ամենից շատ
աղմկող Ջանգուլին... Ջանգո՞ւ,
ինչ կար նրա ծաղբերում, ինչո՞ւ յեր
նա աշդարես մոլեղնած առաջ ընթա-
նում... և յերբ նա խորհրդածելով
Ջանգուլի մասին կրկին հայացքը հա-
ռեց դեպի գետի հոսանքը, ուր
փրփրադեղ մի ալիք սանձից արձակ-
ված ամենհի ցուլի նման առաջ եր ըն-

1948 42
թանում՝ նա մի պահ կանգնեց. ալի-
քը փշրվեց զարնվելով ափից դեպի
գետի խորքը ձգված ժայռի մի մեծ
բեկորի վրա և հենց այդ ժայռի
ցցունքին յերեկաց մի աղջիկ: Թվաց
թե դժիկը ծնվեց փրփուրից, թվաց
թե ալիքը դուրս նետելով աղջկան
հանդարտվեց և չիջավ նրա քիչ ա-
ռաջվա մոլեղնությունը: Սարդարը
յերեք քայլ առաջ անցավ և կանգնեց.
այո՛ աղջիկ եր... աղջիկ, բայց այդ
ինչ յերկնային լույս եր, վոր պա-
րուրել եր աղջկա դեմքը, այդ ինչ
լուսածին ճերմակություն, այդ ինչ
հուր հրաշք աչքեր. այդ ինչ նազանի
չարժուճեմ. աղջկա ձեռքին յեղած
փոքրիկ կուժն ել թվում եր թե ա-
ռանձին փայլ ու հրապույր եր ստա-
ցել. թրձած կավը արեւի վերջին շո-
ղերի տակ պսպղում եր ինչպես աղա-
մանդ, բայց գուցե դա աղջկա փայլն
եր, վոր անցել եր կուժին ու չըջա-
պատին և ամեն ինչ դարձրել չքնաղ
ու հրապուրիչ... փերի, ջրից ծըն-
ված փերի, ահա, այս միտքն եր ան-

ցալ անոտիապաշտ Սարգսրի գլխով .
 գուցե դա մարդարեյի պարգեմն եր-
 իրեն, իր կորցրած Լաթիֆէյի փոխա-
 րեն . և ի՞նչ Լաթիֆէ կը հասներ
 սրան... ահա՛, ահա՛, հիմա ամեն
 ինչ վիփփի, հիմա փերին նորից
 ջուրը կընկնի, բայց այս անգամ ար-
 դեն յերևի Յեվայի հաղուստով ու
 խայտալով ալիքների հետ առաջ կը-
 սուրա՝ ասին թողնելով կայծակնա-
 հար ու շիտթված Սարգարին... Բայց
 վո՛չ, աղջիկը փութով կուժը դեպի
 դետն ե յերկարում, ձեռքը դողում ե,
 կուժը խաղում ե ալիքների հետ ու չի
 սուզվում ջրի մեջ... Իսկ աղջիկն այն-
 պե՛ս շտապում ե... փերջապես նա կու-
 ժը դուրս ե քաշում ալիքների միջից,
 դնում ե ուսին ու վախժորած վիթի
 նման համարյա թռչկոտելով անցնում
 ե այգիների միջով... Շարժվում ե
 աղջիկն առաջ և քիչ հեռու տեսնե-
 լով այգիներում սշխատող յերկու այլ
 տղամարդու, կարծես հանդարտվում
 ե և այս անգամ քայլում ե հա՛տա-
 չափ:

Յերկու տղամարդիկ, վոր տեսել են
 աղջկան, ապա նաև նրա յետեվից
 դնացող Սարգարին լցվում են կատա-
 դութամբ, բայց վո՛չինչ անել չեն
 կարող... նրանք դիտեն, վոր Սար-
 գարն այդ բոսիկին գաղաղած գայլի
 հոգեվիճակ ե ասլիւմ և վտանգավոր
 ե նրան մոտենալ, կամ նույնիսկ վո-
 բեե ախարկով հաակացնել, թե իրենք
 վորեւ հակաիրանք ունեն Սարգարի
 հանդեպ:

Նկատե՞ց արդյոք Սարգարը յերկու
 տղամարդկանց, թվում ե թե այո...
 Բայց ինչ հույժե ուլեր են նրանք,
 չե՞ վոր ինքն ե այս քաղաքի ու չրջա-
 պատի ամենակալ տերը, ո՞վ ե այն
 համարձակը, վոր պետք ե իր առաջը
 կանգնի. բայց աղջիկը նորից շտա-
 պում ե, անհնար ե նրան հասնել...

— Սահի՛բ, — դառնում ե Սարգարը
 հեռվից իրեն մոտեցող ներքինուն,
 — Սահիբ, հետեվիր այս աղջկան, ի-
 մացիր նրա բնավալայրը և ինձ չու-
 տով լուր բեր...

III

Մթնեց : Սարգարն ապրում է մըթ-
նըչաղի տեսիլքի հրապուրելով... քո-
պե առաջ պետք է կրկին տեսնել
նրան. վո՛չ, վո՛չ միայն տեսնել, այլ
ունենալ իր մոտ, իր սեփական հար-
կի տակ, ճողողորած Լաթիֆեյի փո-
խարեն... Լաթիֆե՛... բայց գեղեցիկ
ու քաղցրահնչյուն է այդ անունը
նույնքան, ինչքան քաղցր ու գեղե-
ցիկ է ինքը այդ աղջիկը... Նա սյդ-
պես ել կկոչի այս նոր աղջկան...

Սահիրը վերադարձել է իր հետա-
խուզությունից. Սահիրն ամեն բան
գիտե... այո՛, հենց այս աղջկա ա-
նունն էլ Լաթիֆեյի, վոր կա... այ-

դում յեղած յերկու տղամարդկան-
ցից մեկը՝ Իբրահիմը՝ աղջկա յեղ-
բայրն է, իսկ մյուսը՝ Մանսուրը քա-
ջակորով յերիտասարդը՝ աղջկա սի-
րահարը, հենց այս շարաթ նա պիտի
ամուսնանա Լաթիֆեյի հետ :

— Ամուսնանա՛, — բացականչում
է Սարգարը և կրճտացնելով ատամ-
ները հաղնում է յերեանցի վաճառա-
կանի զգեստ և Սահիրի հետ դուրս է
դնում տանից... Նրանք անցնում են
Յերեվանի ոճապտույտ փողոցներով,
կապե ցածրաչեն տների միջով, վո-
րոնց նեղլիկ լուսամուտներից հաղիվ
առկայծում է թույլ ու նվաղ լույ-
սը... Գնում է Սարգարը, հզոր խա-
նը փողոցներով, դնում է ավելացող
հուզումով, դնում է լայն, լայն բա-
ցած աչքերով, վորոնք կիսախավար
փողոցներում փայլում են, ինչպես
գայլի աչքերը խավար անտառի խոր-
քից :

— Ահա՛, — ասում է Սահիրը, ահա
այս լուսամուտի յետևում է դուռն-
վում Լաթիֆեն :

Սարգսրը կանգ ե առնում... վո-
ղոցում ալլեա անց ու դարձող չկա...
բայց այս ինչ անմահական ճայն ե,
այս ինչ ջեննաթային մեղեդի... Սա
հիբը վոստյունով առաջ ե անցնում
ե քիչ հետո նույն վոստյունով հետ
գալիս...

— Նա յե, տեր իմ, նա յե թառի
վրա նվագում ու յերգում...

Լաթիֆեյի ճա՛յնը... հետզհետե խո-
բացող խավարի մեջ ալիքավորվում
ե ու տարածվում Լաթիֆեյի ճայնը,
տարածվում նրբին դալլալյունով,
տարածվում քնքուշ, շոյող ու հմայիչ
յեղեղեջներով, թվում ե թե ամբողջ
չընդադառն լուկ ե՝ ունինդրելու Լա-
թիֆեյի այնքան քաղցրահնչյուն մե-
ղեդուն... Յեւ Սարգսրի հոգին լըց-
վում ե արրողի քմահաճ ու բռնակալի
անհատում քինախնդու թյամբ դե-
պի այն ամենը, ինչ պատվար ե իր
ու Լաթիֆեյի միջև. քանդել, վռչն-
չացնել այդ ամբողջ պատվարը...
Մեկ Լաթիֆեն վախավ, այժմ կա-
մյուսը... վռչնչացնել այն բոլոր կա-

պերը, վոր այս նոր Լաթիֆեյին
կապում ե դրաի հետ, աշխարհի
հետ... Միայն ու միայն իր համար
պիտի յերգի ու նվագի Լաթիֆեն,
միայն ու միայն ինքը պիտի ունիւնդ-
րի նրան, ե վոչ վոք, վոչ վոք չալի-
տի համարձակիլի լսել նրան... Պետք
ե խցել բոլոր ականջները, պետք ե
փակել բոլոր սրտերի դռները, վո-
րոնք բարախում են Լաթիֆեյի հա-
մար...

Լուեց նվագը... Թլաց թե ամեն
ինչ մոռալից չընդադառնում. այժմ
իւրք վոր խավար ե, այժմ ամեն ինչ
ձնչող ե ու անհրապույր:

Սարգսրը շտապում ե իր ապարան-
քը... մի քանի բոպեյում ապարանքի
ծառաները, ապա նաեւ ֆարրաշները
յենք ու դրահը կապած, պատրաստ
սպասում են Սարգսրի հրամանին...
Թվում ե թե խանը պատրաստվում ե
պատերազմի, թվում ե թե ինչ վոր
թշնամի յե ներլուծեւ յերկրի սահ-
մանները... Սարգսրը կանչում ե ֆար-

րաշների ղեկավարին ու ինչ վոր հրամաններ ե տալիս...

— Ամեն ինչ կլինի մեր տիրոջ հրամանի ու ցանկության համաձայն, — ասում ե Փարրաշների ղեկավարը ու զինված խումբը շարժվում ե առաջ:

Տիրոջ՝ Սարգարի հրամանն եր Լաթիֆեյին վողջ ու առողջ իր թառով հանդերձ բերել իր ապարանքը, իբրեւ իրեն կին... Յեւ մեկ ժամից հետո արդեն ամեն ինչ կատարված եր Սարգարի հրամանի ու ցանկության համաձայն:

Լաթիֆեն ինքն իր թառով, գլխահակ, արցունքոտ աչքերով կանգնած եր Սարգարի առջև...

IV

Սարգարը նայում եր Լաթիֆեյին և բոպե առ բոպե աղջիկը նոր ու նոր հրապույր եր ստանում նրա աչքում. այժմ Լաթիֆեն չիկնել եր ու Շիրազի չքնաղահյուս վարդերի բույր ստացել. աչքերից իջած արցունքի կաթիլները վաղորդյան ցողի պես չիթ առ չիթ իջնում եյին նրա այտերն ի վայր և ավելի դրավիչ դարձնում նրան... Սարգարը մի քանի քայլ արավ դեպի մատաղահաս աղջկին ու կանգ առավ. նա վախենում եր, չլինի թե հանկարծ չքանա այդ տեսիլքը, քանի վոր տեսիլքը կարող եր միայն այդքան հրապուրիչ, այդքան

սքանչելի լինել... Թվում էր թե աղ-
ջիկը աննյութ, անմարմին մի էյակ
է, վոր ջեննաթից իջել է միայն ու
միայն մի բոսկե վառելու Սարգարի
սրտում մարգարեյի խոստացած հան-
դերձյալ կյանքի կարոտը և չքանա-
լու... բայց և այնպես, հետզհետե,
ցանկութունը, աղջկան մոտիկից ըզ-
գալու ցանկությունը ահագնանում
էր բոցավառնող հրդեհի նման և
Սարգարը մի վճռական քայլով դըր-
կեց աղջկա ճկուն իրանը...

— Յերգիր, Լաթիֆե, յերգիր ինձ
համար, յերգիր ու նվազիր քո այն
անմահական յեղանակը:

Լաթիֆեն կատաղորեն չարտում է
ձեռքից թառը և աշխատում է աղատ-
վել Սարգարի դժբախտից:

— Մի համառիր, Լաթիֆե, այս ամ-
բողջ ապարանքը քոնը կլինի, դրսի
հետ դու այլևս դորձ չունիս. այն-
տեղ վոչ վոք չկա:

— Այնտեղ կա Մանսուրը, կա Իբ-
րահիմը, կա Ջանգուն... Յես սի-

րում եմ ջուրն ու արեվը, յես հենց
հիմա պիտի դնամ, յես ոչետք է ա-
ռալոտը չուտ զարթնեմ, վոր ջուր բե-
րեմ Ջանգուկց:

— Քեզ համար ջուր կբերեն իմ
ծառաները. իսկ Մանսուրի և Իբրա-
հիմի մասին մոռացիր. նրանք կեղ-
տոտ ու վոջլոտ մշակներ են, վորոնք
պետք է գիշեր ու ցերեկ աշխատեն,
իսկ դու պիտի ապրես ու զվարճա-
նաս. իսկ Ջանգուն, չա՛տ ես սիրում
Ջանգուն...

— Շա՛տ, չա՛տ, և Ջանգուն, և՛
Մանսուրին, և՛ Իբրահիմին:

— Յես քեզ ասի, վոր մոռացիր Ման-
սուրի ու Իբրահիմի մասին, իսկ Ջան-
գո՞ւն... Ջանգուն, առալոտը կը-
հրամայեմ, վոր Ջանգուն շերեն իմ
ապարանքը...

— Ջանգո՞ւն... քո ապարանքը...

— Ի՞նչ կա զարմանալու... յես եմ
ուրն ու իշխանը և իմ խոսքը որենք
է... Ջանգուն չատ ջուր ունի... ա-
սու հանել կտամ... այստեղ ապա-

բանքի ընդարձակ բազում, մարդկանց ափսոսանքի հետ ու մեծ ալաղան կը սարքեմ, չորս բոլորը ծաղիկներ կտնկեմ, ծաղիկներ, դրախտային ծաղիկներ և դու ինչպես փերի կլողանաս ալաղանի մեջ, կհոտոտես ծաղիկների բույրը, ապա կնվազես ու կերդես՝ իսկ յես կգիտեմ թե դու ինչպես քո աստվածային մարմնով կխաղաս աղիքների հետ, կգիտեմ քո ունեղերը, վերոնք վարդերից ու շուշաններից անուշ հոտը ներս կծծեն, իսկ յես կծծեմ քո ունեղերի ու շրթունքների հոտը, դու կնվազես ու կերդես, իսկ յես կլսեմ ու կսքանչանամ քո ձայնով, քո մատների կախարդիչ խաղով...

— Բայց այնուամենայնիվ յես սիրում եմ Մանսուրին ու Իբրահիմին:

— Դու այլևս չես տեսնի Մանսուրին ու Իբրահիմին... նրանք կաշխատեն քո յերջանկության համար... նրանք լուսածաղից կաշխատեն Ձանդուի ակունքում և իմ մյուս բազմա-

թիվ ծառաների ու ֆահլաների հետ ջուրը կհասցնեն ալաղանին, վոր դու ջրի պես պայծառ ու ուրախ լինես, վոր դու հասկանաս թե ինչ հրաշքներ կարող ես անել ամենակարող Սարդարը, վոր դու հնազանդ լինես քո տիրոջ հրամանին...

Լաթիֆեն դուրսը հետ գցեց, չեք նաղ մաղերը թափով հետ ընկան, դուրսվեցին նրա ուսերի վրա և նա դպաց, վոր անդոր ե դիմադրել բռնահալի կամքին, բայց իր սեփաթուղ աչքերում, դրսի, աղատ կյանքի կայծը դեռ փայլվում եր... նա լսել եր իրենից առաջ յեկած Լաթիֆեյի պամուրթունը և իրեն որոյում եր այն չքնաղ յերազով, վոր մեկ որ ինքն ել աղատ կլինի, ինքն ել իր Մանսուրի դրկում կհանդատացնի իր տրուիող սիրտը...

Սարդարը կարծես հասկացավ աղջկա քրտմնջոցի իմաստը... վո՛չ, — մեռեց նա, — վո՛չ մի ճանապարհ չի լինի գեպի դուրս... Մանսուրին է-

Իբրահիմին այն ձևով պիտի աշխատեցնել ջրանցքի վրա, վրա մինչև ջուրը տեղը հասնի նրանք այլևս դադարեն ապրելուց... Իսկ ավազանը, ավազանը, ո՞հ, այդ նրա յերազն եր... այդ միտքը ծագել էր նրա գլխում հենց այն պահին, յերբ փլուր փրագեղ ալիքը ջարդվեց ժայռի վրա և յերևաց Լաթիֆեն... Ինքը յենթադրում էր թե ահա՛ ուր վրա է աղջիկը՝ իբրեւ տեսիլ ջուրը կընկնի ու կանհայտանա, բայց այդ տեղի չունեցաւ, այժմ Լաթիֆեն կլողանա իր աչքի առջև, իր համար, միայն իր համար... Կա՞ ամէլի հրապարիչ պատկեր, քան չքնադադեղ Լաթիֆեն, ջեննաթի այդ փերուռ տեսնել ալիքների հետ խաղալիս... Չե՞ վրա այդպես է դրված հեքիաթներում և ո՞վ է խանդարում Սարգարին այդ չքնաղ հեքիաթը իրականութուն դարձնել և թող աշխարհն իմանա, թե ինչ կարող է անել Սարգարը, յերբ նա ուղղում է նվաճել զդայաական հաճեցի ամենարարձր դադաթը...

Յեւ Սարգարի հրամանով ֆարրաշները ալիքներից, տներից, գյուղերից, ~~թյուր... Հալաքեցին մտաւի հար-~~ յուր ու հարյուր մարդիկ. հալաքեցին խանության բոլոր աղբի հպատակներից. հալաքեցին պարսիկներ, հայեր, թուրքեր, քուրդեր, ասորիներ... Կանգ առաւ կյանքն ամեն տեղ. ամեն բնտանիքում բարձրացաւ վոզր ու կոծ... Ամենքը վոզրացին իրենց դառնատանջ կյանքին հասած այս նոր դժբախտությունը... Հալաքեցին մտաւի հարվածներով, հալաքեցին այնպես, ինչպես հնադարյան տերը հալաքում

ե իր ստորուկներին... Վո՛չ մի ա-
ղերսանք չլսեց ու չանսաց Սարդարը
և ամենից առաջ բերին Լաթիֆեյի
յեղբորը՝ Իբրահիմին, նորափեսու-
թյան պատրաստվող Մանսուրին ու
նրանց յերկար տարիներ չարեան
Կարապետին...

Առաջին զիշերը Մանսուրն ու Իբ-
րահիմը փորձ եյին արել զիմադր-
րել Փարրաշներին, թույլ չտալով:
Վոր նրանք Լաթիֆեյին տանեն,
բայց քսան զինված Փարրաշների զի
մաց վոչինչ չեյին կարող անել նը-
րանք և մահվան սպառնալիքի տակ
չարկադրված եյին տեղի տալ բըռ-
նակալի քմահաճույքին: Հետեյալ
որը նրանք խորհրդակցել եյին իրենց
սրտակից Կարապետի հետ և յեկել
այն յեղբրակացության, վոր պետք եր
համբերել, համբերել, ու համբերու-
թյամբ նախապատրաստել Լաթիֆե-
յի փախուստը...

Բայց մի՞թե սիրող սիրտը զիտե
համբերել: Մանսուրը, այդ ջլապինդ

ու քաջառողջ տղամարդի սրտում
ժամ առ ժամ ցատումը լեռնանում
եր Մասիսի նման ու զայրուցթն ընդ-
դեմ խանի բորբոքում եր Իրանի ա-
վազուտներեց յեկող մրբկի նման...
Այդ բանը շատ լավ գիտեր Սար-
դարը, այդ բանը գիտեյին Փարրաշնե-
րը, այդ պատճառով Մանսուրին իր
յերկու ընկերներով աշխատանքի եյին
դրել ջրանցքի ամենադժվարին մա-
սում, նրանց վրա հսկիչներ եյին
կարգել ամենադաժան Փարրաշներին,
վորոնց խոսքը հայհոյանքն եր ու
փաղաքշանքը արջառի ջղերից հյու-
սած մտրակի հարվածը...

Յեւ զիշեր ու ցերեկ առանց հան-
դատի աշխատում եյին հարյուր ու
հարյուր Փահլաները, փորում, բա-
ցում եյին մայր հողի կուրծքը և
ամեն մի բացվածք թրջում եյին
դառն քրտինքով ու արշունով...
Բարկ արևի տակ մի փարչ ջրով ու
չորացած հացի կտորներով աշխա-
տում եյին Փահլաները, առանց իմա-

նալու, թե ինչը և ինչո՞ւ համար են
փոքրում: Գուցե դա մի ընդարձակ
յերկարավուն գերեզման էր, ուր հե-
տո բոլորը պիտի թաղվեյին: Վոչ
վե՞ք վոչինչ չգիտեր. նրանց հրամայ-
ված էր այսինչ խորութեան ու այս-
ինչ լայնութեան փորել և նրանք փո-
րում եյին... Հողի շերտերին հաջոր-
դում եյին քարե ամուր դանդաժ-
ներ և ֆահլաները լարելով իրենց
սկանները փչրում եյին քարերը,
քրտնում, քրթմնջում և դարձյալ ու
դարձյալ փոքրում:

✓ Հենց առաջին շարաթը մի տաս-
նյակ ֆահլաներ դառն իրենց գերեզ-
մանը ջրանցքի ափերին. Մարդարը հը
րամայեց մեռածներին հենց ջրանցքի
ափերին էլ թաղել. նա ինչ վո՞ր
հեքիաթում լսել էր, վո՞ր կառուց-
վածքն ամուր է լինում, յերբ մարդ-
կային դիակներով են ամրացնում
այդ կառուցվածքի հիմքը և նա կու-
ղեր վո՞ր հնամենի հեքիաթը իրակա-
նություն դառնար...

Արարտայան այրող արեւի ներքո
վառում եյին այդ մարդկային արա-
րածները, ինչպես չնչին միջատ-
ները, սակայն այն տարբերութեամբ,
վո՞ր միջատները բնազդով աշխատում
եյին իրենց համար՝ վայելելով իրենց
աշխատանքի պտուղը, իսկ մարդկա-
յին այդ հոժ դանդաժը դատապարտ-
ված էր քրտնելու ու հողնելու, տանջ
վելու ու տոկալու քմահաճ բռնակալի
համար... Բռնակալ, վո՞ր նրանց
մեջ խեղդել էր ամեն զգացմունք,
ինչ վո՞ր մարդկային էր, բռնադատել
ամեն արտահայտութիւն, ինչ վո՞ր
նրանց կարող էր բանական արարա-
ծի տեսք տալ:

Յեւ ահա աշխատանքի յերրորդ ամ-
սում քաջակորովն Մանսուրը, նրա ✓
հետ նաև Իրրահիմն ու Կարապետը
փոխվեցին, դարձան կմախքի մի
դանդաժ, վո՞րքն ուրվալանի պես
ինչ վո՞ր շարժումներ եյին անում,
բայց այլևս ուժ չէր մնացել նրանց
սկաններում և վոչ էլ նախկին կայ-

նալու, թե ինչը և ինչո՞ւ համար են
փորում: Գուցե դա մի ընդարձակ
յերկարալուծն գերեզման եր, ուր հե-
տո բոլորը պիտի թաղվեյին. վոչ
վոչ վոչինչ չգիտեմ. նրանց հրամայ-
ված եր այսինչ խորության ու այս-
ինչ լայնության փորել և նրանք փո-
րում եյին... Հողի շերտերին հաջոր-
դում եյին քարե ամուր դանդաժ-
ներ և ֆահլաները լարելով իրենց
մկանները փչրում եյին քարերը,
քրտնում, քրթմնջում և դարձյալ ու
դարձյալ փորում:

Հենց առաջին չարաթը մի տաս-
նյակ ֆահլաներ դտան իրենց գերեզ-
մանը ջրանցքի ափերին. Սարդարը հը
րամայեց մեռածներին հենց ջրանցքի
ափերին ել թաղել. նա ինչ վոր
հեքիաթում լսել եր, վոր կառուց-
վածքն ամուր ե լինում, յերբ մարդ-
կային դիակներով են ամրացնում
այդ կառուցվածքի հիմքը և նա կու-
ղեր վոր հնամենի հեքիաթը իրական-
նություն դառնար...

Արարատյան այրող արեւի ներքո
վկասում եյին այդ մարդկային արա-
րածները, ինչպես չնչին միջատ-
ները, սակայն այն տարբերությամբ,
վոր միջատները բնազդով աշխատում
եյին իրենց համար՝ վայելելով իրենց
աշխատանքի պտուղը, իսկ մարդկա-
յին այդ հոծ դանդաժը դատապարտ-
ված եր քրտնելու ու հոգնելու, տանջ
վելու ու տոկալու քմահաճ բռնակալի
համար... Բռնակալ, վոր նրանց
մեջ խեղդել եր ամեն զգացմունք,
ինչ վոր մարդկային եր, բռնադատել
ամեն արտահայտություն, ինչ վոր
նրանց կարող եր բանական արարա-
ծի տեսք տալ:

Յեվ ահա աշխատանքի յերրորդ ամ-
սում քաջակորովն Մանսուրը, նրա
հետ նաև իրրահիմն ու կարապետը
փոխվեցին, դարձան կմախքի մի
դանդաժ, վորոնք ուրվականի պես
ինչ վոր չարժուածներ եյին անում,
բայց այլևս ուժ չեր մնացել նրանց
մկաններում և վոչ ել նախկին կայ-

տառ արյունը նրանց յերակներում :
Յերբ Մանսուրը նայեց իր շրջապա-
սը, տեսալ, վոր յերեք ամիս առաջ
յեղած Փահլաներից վաջ վոք չեր մը-
նացել . տաժանակիւր, քաղցած աշխա-
տանքը բոլորին վոջնացրել էր, նը-
րանց հաջորդել էին նորերը, վո-
րոնց սպասում էր միևնույն ճակա-
տագիրը :

Այդ ժամանակն էր ահա, վոր Սար-
գարը, վոր վճռել էր Լաթիֆէյին
կորել դրսի աշխարհից, վորպեսզի
այլևս վաջ մի սիրտ չբարախի նրա
համար, հարցրեց Փարրաչին :

— Թաղեցի՞ք Մանսուրին :

— Վո՛չ, տեր իմ . նա դեռ դիմա-
նում է :

— Ա՛հ, հասկանում եմ, թե ինչու
դործը դանդաղ է ընթանում . դուք
թույլ եք տալիս, վոր մարդիկ աղա-
յաթյուն անեն, հա՞, հայդե՛, դնա
և ամբարցրու ջրանցքի արեւըը նրա
դիակով ու այն ժամանակ դործն ա-
րագ կընթանա...

Ու յեկալ Փարրաչը Մանսուրի
մոտ այն ժամանակ, յերբ նա կարո-
տակեց սրտով քրունգը վայր եր դը-
րել ու աչքերն հառել դեպի Սար-
գարի ապարանքի կողմը, ուր թաղ-
ված էր նրա սիրտը, ուր թաղաւում
էր նրա սիրելու վանդակված սիրտը
և նա կարծես զգում էր այդ թը-
պրտոցը և դրանից եր, վոր իր սիրտն
էլ թաղաւում էր... Հեռու, Արարա-
տի կատարից դալիս, կարծես վերեկից
առաքված . դալիս էր մի թուխ ամալ
և այդ ամալը թամբած ձիու տեսք
ունեւր և թալում էր Մանսուրին, թե
ահա՛, ահա՛ այդ ամալն ավելի ներ-
քեւլ կիջնի, ինքը կթռնի այդ ամալի
վրա, կհասնի Սարգարի ապարան-
քին, կիջնի, կվերցնի Լաթիֆէյին ✓
յերկուսով միասին նորից կթռնեն ամ-
ալին ու կսավառնեն հեռու, դեպի ա-
ղատություն, ուր խան ու սարդար
չկա, ուր կարելի յե աշխատել, աղ-
րել ու սիրել... Հրա՛ջք, բայց միթե
հրաջըը խեղճերի համար է... Յեւ

տէա այդ պահին տեղի ունեցաւ զ-
րիշ հրաշք, Փարրաշը թափով յե-
կամ մերկացրած սուրի հակառակ,
բռնեց կողմով հարվածեց Մանսուրի
մեջքին ու դռաց...

— Խանութքուն ես անում հա՞,
կեղտոտ Փահլա:

Մանսուրը վեր թռավ տեղից, չը-
նայած մեջքի սուր ցավին, թվաց թի
ուժ առավ, վերցրեց մի քար ու թա-
փով հարվածեց Փարրաշի գլխին.
Փարրաշն ընկավ ձիուց ու թամբած
ձին խրինջալով կանգնեց իրա՝ Ման-
սուրի առջ... Ահա՛ քեզ հրաշք:
Չե՛, իդուր չեր Մանսուրի յերազը.
Մանսուրը փորձ փորձեց թռչել ձիու
մեջքին, սուրալ դեպի ապարանքը,
փախցնել Լաթիֆեյին ու դնալ դեպի
աղատութքուն... Բայց հրաշքը մը-
նաց կիսատ... Փարրաշն ընկ մի
այլ խումբ վրա հասավ— մի բոսի-
յից Մանսուրին իրեւ դիակ փռեց
դետնին և նրա կարոտով բաց մնա-
ցած աչքերի առջևից Արարատից յե-

կող թռիւ ափսը հանդարտ անցավ,
բայց այս անգամ թամբած ձիու կեր-
պարանք չուներ, այլ մի անպարփակ
վիճ եր, ուր կարող եյին տեղավորվել
բոլոր Փահլաների զինները...

Իբրահիմն ու Կարապետը լալով
վրա փորեցին ու Մանսուրին իջեցրին
դերեզման և Կարապետն անլսելի,
ինքն իր համար մըմնջաց.

— Ա՛յ Մանսուր, խաղաղութքուն
հողուդ, հանգուցյալ մարմին, ա՛յ
ի՛նչ պատկերակից հողածին: Հավատ—
✓ ներս մեկ չեր, սրտներս հո մեկ եր,
մեր ժամը չեյիր դալիս, մեկ յերկնքի
տակի, մեկ յերկրի յերեսի եյիր հո
ինձ հետ կենում, ման դալիս,
տանջվում, աշխատում: Լեզուդ իմը
չէր, պատկերդ, հողիդ հո իմիցն եր.
մկամ մեկ ցավ չե՞ր, վոր մեզ տան-
ջում եր, մկամ մեկ իշխան չե՞ր, վոր
ինձ ել, քեզ ել դարեդար արեց,
սերը մեր սրտում մեռցրեց, յերկնք,
արեւ մթնացրեց... Ա՛յ իմ պատկե-
րակից հողածին, ընչանք յե՞րբ ես

դռբի դարդը մեղ երի, փաթոթի,
սաղ սաղ խորովի, ընչանք յե՞րբ...

Ու Կարապետը չէր գտնում իր հար-
ցի պատասխանը...

Ու Իբրահիմն եւ նույն խոսքերն ա-
սաց մյուս ուրը, յերբ Կարապետի
դիակով ամրացրեց ջրանցքի ակերը:
Նույն հարցը տվեց ու պատասխան
չգտավ...

Ու յերրորդ ուրը Իբրահիմի դեա-
կով ջրանցքի ակերն ամրացնող
քուրդ Հասոն եւ միևնույն խոսքերն
սաց, միևնույն հարցը տվեց և
պատասխանը չգտավ...

Յեւ այսպես մեռան Մանսուրն ու
իր ընկերները... Յեւ այսպես իրա-
կանացիեց Սարդարի վաղուցվա լը-
սած հեքիաթը և ջուրը գլգլալեն
թափվեց ու լցրեց Լաթիֆեյի հա-
մար պատրաստած ավազանը...

VI

Յերեկը ճառագայթաճլգ արեւն եր
ցուցլում ավազանի ջրերում ու գիշե-
որ լուսնի շողերն եյին սրմայի նման
ժապավինում ավազանն ու շրջապա-
տը:

... Շիրազի բուրյան վարդեր բու-
սան փոքրիկ պուրակում, ու շուշա-
նը բացեց իր թերթերը և մանկան
թարթվող աչիկների պես մեկ մեկ
բացվեցին քրիզանթեմի կոկոնները...
Պտղատու ծառերը փռեցին իրենց
տերեւները և այդ տերեւների վրա
ճովողյունով թառեցին աղաւնիներն
ու ճնճղուկը, ծիծառն ու նույնիսկ մի
քանի վարթեցրած սախակները...

զոռքի դարդը մեղ երի, փթթոթի,
սաղ սաղ խորովի, ընչանք յե՞րբ...

Ու կարապետը չէր գտնում իր հար-
ցի պատասխանը...

Ու Իբրահիմն ել նույն խոսքերն ա-
սաց մյուս ուրը, յերբ կարապետի
դիակով ամրացրեց ջրանցքի ավերը:
Նույն հարցը տվեց ու պատասխան
չգտավ...

Ու յերրորդ ուրը Իբրահիմի դիա-
կով ջրանցքի ավերն ամրացնող
քուրդ Հասոն ել միևնույն խոսքերն
ասաց, միևնույն հարցը տվեց և
պատասխանը չգտավ...

Յեւ այսպես մեռան Մանսուրն ու
իր ընկերները... Յեւ այսպես իրա-
կանացվեց Սարգարի վաղուցվա լը-
սած հեքիաթը և ջուրը գլգլալեն
թափվեց ու լցրեց Լաթիֆեյի հա-
մար պատրաստած ավազանը...

VI

Յերեկը ճառագայթածիզ արեւն եր-
ցուցլում ավազանի ջրերում ու գլխե-
ռը լուսնի շողերն ելին սրմայի նման
ժապավինում ավազանն ու շրջապա-
տը:

... Շիրաղի բուրյան վարդեր բու-
սան փոքրիկ պուրակում, ու շուշա-
նը բացեց իր թերթերը և մանկան
թարթվող աչիկներն պես մեկ մեկ
բացվեցին քրիզանթեմի կոկոնները...
Պտղատու ծառերը փռեցին իրենց
տերեպները և այդ տերեւների վրա
ճովող յունով թառեցին աղավիններն
ու ճնճդուկը, ծիծառն ու նույնիսկ մի
քանի վարժեցրած սպիակները...

Բայց այդ ամենի շուրջը կանգնեցին բարձրաբերձ պարխապներ, վոր ոճն իր պորտով և ոտար հավքն իր թեկով չհամարձակիլի ներս թափանցել աչդ վայրը, վոր վոչ մի հողեղեն չըտեսնի այդ չքնաղ ավազանն ու նույնքան չքնաղ պուրակը, վոր Սարդարը պատրաստել տվեց միայն ու միայն Լաթիֆեյի համար, վորպեսզի նա զվարճանա ամեն որ և զվարճանա լով զվարճացնի իրան՝ Սարդարին:

Ու լուսնի պես հեղ և արևի նման այրող Լաթիֆեն շրջեց, տեսավ այդ ամենն ու մի պահ սքանչացավ այդ ամենի վրա և սոխակը դալալելով նայում եր Լաթիֆեյին կարծես ցանկանալով հարցմունք անել, թե վորն է ավելի դեղեցիկ, արդյոք այդ պուրակն ու ավազանն են դեղեցկութուն տալիս աղջկան, թե աղջիկն ամենին այդ հարցն եր տալիս յուրովի նաև Սարդարը և վոչ վոք դրա պատասխանը չեր գտնում: Բայց Լաթիֆեյի սըրտում ուրախ անկյուն չկար և քիչ հե-

տո ամեն ինչ մոռալվեց նրա համար... արդեն մեկ տարի յեր, վոր նա Սարդարից, ներքինի Սահլրից ու մեկ ել իրեն աղախին նշանակված Նիզարից բացի ուրիշ վոչ վոքի չեր տեսնում: Այդպես եր Սարդարի կամքը: Լաթիֆեն սկզբում չատ դիմադրեց Սարդարին, չատ համառեց, յայց այն բուն կարոտը, վոր նա ուներ դեպի դուրսը, դեպի ազատ կյանքը, դեպի իր Մանսուրը հարկադրեց նրան առժամապես համակերպվել ամեն ինչի. իցե թե իր համառությունը առիթ լիներ, վոր Սարդարը Մանսուրին վոչնչացներ և իրեն ել գլխատեր, խկ ինքն ուղղում եր ապրել և առավել ևս ուղղում եր, վոր ապրեր Մանսուրը. ու նա խոսք առավ Սարդարից, վոր նա խնայի իր հարադատների կյանքը, վոր ձեռք չտա Մանսուրին և ինքը Սարդարինը կրինի:

Ու Սարդարը խոսք տվեց: Յեւ այդ խոսքը Սարդարը տվեց այն որը,

յերբ իր Փարբաշին կարգադրեց, վոր
ջրանցքի ափերն ամրացնի Մանսուրի
դիակով...

Ի՞նչ իմանար Լաթիֆեն, թե Սար-
գարը, յերկրի տերն ել կարող ե փո-
ղոցային սինլքորի պես մեկ բան ա-
սել և մեկ ուրիշ բան անել. թող ապ-
րեր Մանսուրը և Լաթիֆեն հաստատ
դիտեր, քանի ապրում ե նա, ուրեմն
ինքն ել իրավունք ունի ապրելու և
վոչ միայն ապրելու, այլև հուսալու
թե ահա մեկ ուր Մանսուրը կգա և կա
դատի իրեն, ինչպես իրենից առաջ
յեղած Լաթիֆեյին փախցրել ե նրա
սիրածը:

Յեւ ամառային որովա այն պահին,
յերբ արևը վրակ եր մաղում չորս
դին, յերբ ամեն արարած փախչում
եր դեպի ստվերը, փոքրիկ պուրա-
կում ավազանն ու բուրումնավետ ծա-
ղիկները տիպում եյին մեզմ, դուրե-
կան զովություն և Սարգարը Լաթի-
ֆեյի հետ գալիս եր այնտեղ վայելե-
լու հաճույքների հաճույքը, վոր նա

կարգացել եր հեքիաթներում և այ-
սոր իրականություն եր դարձրել:

Ահա, նրանք ներս մտան: Սարգա-
րը հագել ե ճերմակ թեթև յերկարա-
վուն մի գլխատ, նա դնաց, նստեց
ավազանի ափին սարքած փոքրիկ տա-
ղավարում, ուր փափուկ թախտին
փռված ոթոցները ծածկված խորա-
սանի չալով ու Սալահանի քիմիրով
չոյում եյին նրա ձեռքերը հաճելի
քնքշությամբ: Գալիս ե Լաթիֆեն. մե-
տաքսի նուրբ շրջադեստի ծալքերի
միջից դժադրվում ե նրա լուսեղեն
ձարմինը, նա գլխահակ ե, բայց աչ-
խատում ե աչքերում վառել կրակը,
կրակը, վորին այնքան տենդորեն
սպասում ե Սարգարը... Ահա՛, Սար-
գարը նշան տվեց... Լաթիֆեն հաս-
կանում ե թե ինչ ե ուղում տերը...
Նա վրայից նետում ե մետաքսի չրջա
դեստը և այնպես, ինչպես առաջին
կինը յեղեմական դարձնում, այնպես
դայթակղիչ ու կախարդական մի պահ
կանգնում ե Սարգարի դիմաց, ապա

յերբ իր Փարբաշին կարգադրեց, վոր
Նրանցքի տիերն ամրացնի Մանսուրի
դիակով...

Ի՞նչ իմանար Լաթիֆեն, թե Սար-
գարը, յերկրի տերն ել կարող ե փո-
ղոցային սինքորի պես մեկ բան ա-
սել և մեկ ուրիշ բան անել. թող աս-
լեր Մանսուրը և Լաթիֆեն հաստատ
դիտեր, քանի ապրում ե նա, ուրեմն
ինքն ել իրավունք ունի ապրելու և
վոչ միայն ապրելու, այլև հուսալու
թե ահա մեկ ուր Մանսուրը կգա և կա
դատի իրեն, ինչպես իրենից առաջ
յեղած Լաթիֆեյին փախցրել ե նրա
սիրածը:

Յեւ ամառային որվա այն պահին,
յերբ արևը վրակ եր մաղում չորս
դին, յերբ ամեն արարած փախչում
եր դեպի ստվերը, փոքրիկ պուրա-
կում ամաղանն ու բուրումնավետ ծա-
ղիկները տիպում եյին մեղմ, դուրե-
կան դովություն և Սարգարը Լաթի-
ֆեյի հետ դալիս եր այնտեղ վայելե-
լու հաճույքների հաճույքը, վոր նա

կարգացել եր հեքիաթներում և այ-
սոր իրականութուն եր դարձրել:

Ահա, նրանք ներս մտան: Սարգա-
րը հագել ե ճերմակ, թեթե յերկարա-
լուն մի զգեստ, նա գնաց, նստեց
ամաղանի տիին սարքած փոքրիկ տա-
ղավարում, ուր փախուկ թախտին
փռված ոթոցները ծածկված խորա-
սանի շալով ու Սպահանի քիչմերով
չոյում եյին նրա ձեռքերը հաճելի
քնքշությամբ: Գալիս ե Լաթիֆեն. մե-
տաքսի նուրբ շրջադղեստի ծալքերի
միջից դժագրովում ե նրա լուսեղեն
մարմինը, նա գլխահակ ե, բայց աչ-
խատում ե աչքերում վառել կրակը,
կրակը, վորին այնքան տենդորեն
սպասում ե Սարգարը... Ահա', Սար-
գարը նշան տվեց... Լաթիֆեն հաս-
կանում ե թե ինչ ե ուզում տերը...
Նա վրայից նստում ե մետաքսի շրջա
զգեստը և այնպես, ինչպես առաջին
կինը յեղեմական դարստում, այնպես
դալթակղիչ ու կախարդական մի պահ
կանգնում ե Սարգարի դիմաց, ապա

նրա մարմինը պարուրում և արևի
 լուսածին շողքը և նա նետվում է ա-
 վադանի փրփուրների մեջ... Նա լո-
 դում է ինչպես կարապ և ճերմակ
 լուսեղեն պարանոցը հանելով ջրից
 ուրուվում է ամբողջ մարմնով ալիք-
 ների հետ... ջուրը խոյանքով հետ ու
 սուսը և դնում նրա շարժումից...
 Մեկ ալիքը ծածկում է նրա իրանը,
 մյուսը դարնում է կողերին, մյուս-
 անգամ կրծքին, ապա հետ դնում նորից ու
 նորից իր խաղը սկսելու ալջկա
 հետ... Սարդարը նայում է, նայում
 անկշտում աչքերով և նորից ու նոր
 բռնկվում է նրա ներսում ցանկու-
 թյան հախուռն կրակը... Այսպես է ա-
 հա այս հեքիաթը... փերին լճի և
 ջրերի մեջ, խայտում, վոստոտում և
 և թվում է թե ջուրն ու ալիքներն ել
 տարված են բնության այդ սքանչելի
 տեղածաղործությամբ: Յեւ Սարդա-
 րին թվում էր, թե Սարդարեյի խոս-
 տացած յերանության այն վայրկյանն
 է, վոր ապրում է ինքը, քանզի վո՞ր

ղրախտում և վո՞ր Սարդարեն կա-
 րող է ստեղծել այդպիսի կատարելու-
 թյուն ինչպիսին Լաթիֆեն էր. նրա
 սքանչելադույն մարմնի վրա չկար և
 վե՞ջ մի անկանոն դիժ, չկար և վո՞չ մի
 բիժ, վոր ամենափոքր իսկ չափով նը-
 սեմացներ նրա տեսքը: Սյդ վողորկ
 ու ճկուն իրանը, այդ ամուր կլորիկ
 ստինքները, վորոնց պտուկները թուխ
 իաղողի պես մեկ մեկ բողբո-
 ջն էին՝ ամեն նայելիս նոր փայլ,
 նոր հրապույր էյին ստանում և Սար-
 դարը ներքին տաղնապով այլևս խան-
 դում էր, և՛ արեւին, վոր այնպես
 չեշտակի իջնում էր Լաթիֆեյի վրա,
 և մանավանդ ալիքներին, վորոնք այն
 օգես պերկ դրկում էյին իրար և մեկը
 մըցում էր մյուսի հետ ալիքի առաջ
 նետվելու, ալիքի ջերմորեն սեղմելու
 Լաթիֆեյի իրանը... Ինչ դաժան կոխ
 է, տեղի ունենում ալիքների մեջ.
 ու ալիքների այդ կոպի դիմաց Սար-
 դարը հանդիստ չէր կարող մնալ իր
 տեղում: Նա իջավ տաղավարի թախ-

տից, ձեռքը յերկարեց դեպի ափա-
նանը, բռնեց Լաթիֆեյի հոլանի թե-
վից... վո՛չ, վո՛չ, իրական ե... նա
յե, մարմնավոր աղջիկ է վա՛չ վա՛չ,
վոչ վոչ չի կարող խել նրան իրե-
նից... Նա աղջկան դուրս է քաշում
ափականից, ջրի կաթիլները բողբո-
ջել են նրա վրոջ մարմնին. ամբողջ
դեմքը, պարանոցը, կուրծքը, իրա-
նը ծածկված եր հատ-հատ կաթիլնե-
րով և այդ կաթիլները մեջ չողում
են արեւի ճառագայթները. թվում է
թե նա զարդարված է արեւհայտ
մարդարխտներով ու Սարդարը յեր-
կարորեն սքանչացած է այդ տեսարա-
նով. այժմ նրան սպասում է այլ հա-
ճույք, նա բարակ շղարչը նետում է
աղջկա վրա, թռչնում է դեպի իր ա-
պարանքի ընդարձակ դահլիճը, ուր
նույնպես վոչ մի ոտար վոտը չի կո-
խում. Լաթիֆեն մի սա՛հ հանգստա-
նում է և քիչ հետո դարձյալ վոտքի
վրա յե... բարակ շղարչը դցած ուսե-
րին նա կանգնում է սենյակի մեջտե-

ղը... հեռվից լալում է մի մեղմ սա-
լի յեղանակ... այս անգամ արդեն
Լաթիֆեյի աչքերում իջնում է խոր
թախիժ, նա հեռ է դուրս գլուխը,
կարոտով նայում է լուսամուտից
դուրս, ուր միայն անսահման ու ան-
ճայրած իր տարածությունն է փռված
և վոչ վոչ, վոչ վոչ չի յերևում ու
չի կարող յերևալ... Նա հետզհետե
բարձրացնում է թեւիկը ու շարժ-
վում ընդարձակ դահլիճում... Նա
սլարում է: Այլպես է այժմ Սարդարի
կամքը... նորից ճիվում է նրա իրա-
նը, նորից սլարանոցը նապանքով խո-
յանում է վեր, հոլանի թեւիկը թա-
փահարում են ավելի արագ և շող
մատներով նա շղարչի ծայրերը բռն-
ած ֆուռացնում է իր չուրջը և այն-
պես թեթև է սահում նրբահյուս զոր-
գիլի վրայով, վոր թվում է թե ահա
նա թռչունների նման թեւ կանոնի,
կողմնա հեռո՛ւն, հեռո՛ւն... Ու սլա-
րում է Լաթիֆեն, սլարում է ջեն-
նաթի սլարը, — մտածում է Սարդարը.

...Յես պարում եմ տանջանքի սլա-
րը, մահվան պարը,— մտածում ե
լաթիֆեն և հետզհետե նրա թեվերը
կամաղուրդ են դառնում, հետզհետե
իրանը թուլանում ե, պարանոցը խո-
նարհվում ե սեաթույր պայծառ աչ-
քերից ցողում են յերկու կաթիլ ար-
ցունք... Եւ այլեւս կանգնում ե իր
տեղում և միայն շղարչն ե, վոր այս
անգամ ամլամա Փռռում ե նրա չորս
կողմը և այդ շղարչի արանքից նրա
մարմինը յերևում ե ինչպես վարդա-
ջրով ոծված մի նրբին դանդաղ, վո-
րից բուրում ե բուրմունքների բուր-
մունքը, վորը չի կարող բուրել և վոչ
մի դրախտային ծաղիկ, ինչպիսի առ-
աւածային ձեռք ել տնկած լինի
այն... Ու Սարգարն այլեւս անհամ-
բեր ցատկում ե տեղից, հետ ե նե-
տում շղարչը, դրկում նրա ճկուն ի-
րանը, կրծքին ե առնում նրա դուխը,
քաշում ե դեպի իր վոսկեգոծ մահա-
կալը ու փակում աչքերը և նրան յե-
րևում ե դրախտը նոր հրաշալիքե-
րով, նոր ու անհագուրդ վայելքե-
րով...

VII

...Սարգարը յեկավ դահլիճից հա-
ղեցած յերկրային ջեննաթի, ամենա-
նովիրական ջեննաթի. պարզեով ու
յերբ անցավ սրահը, նրան մոտեցավ
ներքինի Սահիբը և խոնարհ գը-
լուխ տալով զեկուցեց.

— Տե՛ր, քիչ առաջ մեռավ Սիմի-
դարը... յերեք անգամ արեւի լույս
խնդրեց և յերեք անգամ ել մերժեցի՝
անաւալով ձեռ իմաստուն խորհրդին:

— Ինձ հետ խոսել միայն վողջ մը-
նացածների մասին,— վորոտաց Սար-
դարը, չցանկանալով ստվերել իր վա
յեկած յերանությունը...

— Մյուս յոթը խանութները նույն-
պես խնդրում են իրենց լույս աշ-
խարհ թողնել... Ի՞նչ կը հրամայեն
ձեր աստվածային շրթունքները...

— Սարգարին խնդրել հարկավոր
է... Սարգարը գիտե ինքն ինչ ժամա-
նակ և հարկավոր:

— Ձեր բերանով ինքն իմաստո՞ւ-
թյունն և խոսում, տե՛ր, — ասով Սա-
հրը ու խոնարհ գլուխ տալով հեռ
դնաց:

Վե՛ջ, հատակ չունի Սարգարի ցա-
սումը... վեց և դարձյալ վեց ա-
միս թող մնան նրանք առանց արևի,
վեր հասկանան թե ինչ և նշանակում
լմբոստանալ Սարգարի դեմ, փախչել
ապարանքից: Փախած Լաթիֆեյի փո-
խարեն թող տանջվեն մնացածները և
այն ժամանակ նրանք չա՛տ հնազանդ
կլինեն... Առայժմ Սարգարին բավա-
րարում է նոր Լաթիֆեն... և նա վը-
րիժառու եր լինում մյուսներից...

Անցան օրեր ու Լաթիֆեն հետըղ-
հեռե մոռցվում եր ու թախիծը պա-

տում եր նրան, ինչպես դալիությունը
պատում է աշնան տերեւներին...

Որեր, չարաթներ ու ամիսներ չա-
րունակ նա կրկնում եր նույն արարո-
ղաթյունը Սարգարի համար, ընկ-
նում, ներքին դրվանքով ընկնում նը
րա բաղուններում և ամեն անգամ ի-
րեն մխիթարում նրանով, վոր այդ
բոլորն ինքն անում է միայն ու մի-
այն Մանսուրի համար, վոր մի օր
պիտի դա Մանսուրը ազատի իրեն և
ինքը կադատվի այդ տանջալի լո-
ղանքից ու պարից և մանավանդ Սար-
գարի մահասարսուռ գլանքից...
Ջրի ալիքների մեջ նա տեսնում եր
նրան՝ Մանսուրին: Յերբ պարելիս
խափահարում եր շղարշը, թվում եր
թե ահա, ահա Մանսուրի հեռ թըռ-
չում է սարերով ու ձորերով դեպի
աղատություն և ամեն անգամ Սար-
գարի դրկում մխրձվելով թվում եր
թե դա վերջին տուրքն է, վոր պիտի
տա ու այլևս ազատվի նրանից...
Բայց յեկավ մի օր, վոր այլևս այդ

նստրեմենները նորան չեյին բավարան-
րում, վոր դարձուրէլի դարձաւ Սար-
գարի ստվերն անդամ ու դարչելի
ներքինին ու աղախինը, վորոնց միայն
իրավունք ունէր նա տեսնել... Արեւ,
խկական արեւ ե ուղում նա տեսնել,
դաշտ, կանաչ ու ծաղիկ, խկական
դաշտ, կանաչ ու ծաղիկ ե ուղում
տեսնել նա, Չանդուն, խկական
Չանդուն ե ուղում տեսնել նա ե այդ
ամենի հետ իրեն՝ Մանսուրին...

Յեւ հորդեցին արցունքները վա-
րար ու անդադրում, ինչպես հոր-
դում ե Չանդուն դարնանը ե Լաթիֆե
յի ներսում բոցավառվեց ազատու-
թյան կարոտը. նա դահլիճի միակ
լուսամուտից նայում եր դուրսը. մի
պահ գլուխը դուրս հանեց ե ներքում
խորը, չառ խորը, ամենի ժայռերի
խորքից հազիվ լսելի դարձաւ ինչ
վոր խշշոց. այո՛, Չանդուն եր, Չան-
դուն, վորը Լաթիֆեյին թվում եր թե
նույնպես լալիս ե, այնքան աղեկը-
տուր, այնքան խորքից եր դալիս նը-

լա ճայնը, թվում եր թե դետը շըն-
չահեղձ եր լինում... վո՛չ վոք սիրտ
չեւ անում ապարանքի շրջապատում
ման դալ ե այդ սրտճառով Լաթի-
ֆեն վոչ վոքի չեւ տեսնում... Լա-
թիֆեն հայացքը սեւեւեց, նայեց հե-
ռուն ե նրան ել, ինչպես վերջին ան-
դամ Մանսուրին, թվաց թե Արարա-
տի կատարից վերթած դալիս ե մի
թուխ ամպ: Ամպը դալիս ե հապճե-
պով, հալածված հողմից... ահա՛, ա-
հա՛ նա մոտեցաւ, նա նման ե հեքիաթ
ներում գրված կախարդական դոր-
դին... Ահա այդ դորդը կդա, կը
փռվի իր լուսամուտի դիմաց. ինքը
կթռչի, կնստի կախարդական դոր-
դին. դորդը նրան կփախցնի դեպի
այգիները, ինքը հենց դորդի վրայից
լիմաց կտա Մանսուրին, նա ել կը-
թռնի կը նստի իր կողքին ե իրենք
կերթան հեռո՛ւ-հեռո՛ւ կողմեր, ուր
ազատ ու ընդարձակ ծովեր ու ցա-
մաքներ կան, ուր Սարգար չկա, ուր
կարելի չե սիրել սիրած մարդուն ու

սիրվել սիրված մարդուց... Ահա՛,
ահա՛ ամպեղին դորդը մոտեցաւ... Լա-
թիֆեն պատրաստուիւմ է թռչել տե-
ղից, բայց այդ պահին մի ձեռք դիպ-
չում է նրա ուսին և կախարդական
դժուրը չքանում է. նա հետ և դառ-
նում: Սարգարն է կանգնած նրա դի-
մաց:

— Գնա՛նք, — ասում է Սարգարը,
— Գնա՛նք Լաթիֆե, դնա՛նք... Յես
յեղա ավազանում ու պուրակում
և ավազանն ել, պուրակն ել տխուր
է յին առանց քեզ... Գնա՛նք, ալիքները
քեզ են սպասում, դնա՛նք վարդենին
ծաղկել և և առանց քեզ նա հոտ չու-
նի...

— Վո՛չ, — բացականչում է Լաթի-
ֆեն, — յես կուզեմ լողանալ իսկական
Զանդուի մեջ:

— Վո՛չ, դու կլողանաս միայն ինձ
համար և վո՛չ մի հողեղեն չպիտի տես
նի քեզ:

— Յես կուզեմ լողալ ինձ համար:

— Լաթիֆե՛:

— Սարգար, ամենակարող Սար-
գար, ասա թէ քիմ Մանսուրը...

— Ա՛խ, քո Մանսուրը, — ասալ
ու կանգնեց Սարգարը:

Այն որից, յերբ Լաթիֆեն յենթարկ-
վել էր իրեն, յերբ ինքը խոսք եր տը-
վել թէ Մանսուրի կյանքին ձեռք չի
տա, Լաթիֆեն չէր տվել Մանսուրի
անունը... և թվում եր թէ աղջիկը
մոռացել է նրան... Ա՛հ, ուրեմն,
ի՞նչ, խարուսի՞կ եր, ուրեմն աղ-
ջիկն իր սրտի անկյունում դեռ տեղ
եր պահում նրա համար, վո՛չ, վո՛չ,
Սարգարը կհայտնի ամեն ինչ և թող
Լաթիֆեն խողաւ կտրի իր կապը,
թեկուզ սրտի դաղտնի կապը դրսի
հետ և նա ասաց:

— Մանսուրը չի հիշում քեզ այլևս:

— Ձի կարող պատահել. դու սը-
տում ես:

— Նա չի հիշում քեզ, նրա դեռևս
յես ամբարի ջրանցքի ափերը, վո՛ր
ջրանցքն ամուր լինի, վո՛ր ջուրն ան-
խափան դա ու լցվի ավազանը, ուր

դնւ լողանում ես քո տիրոջ համար...

— Մանսուրի՞ն, դո՞ւ... ար, դա-
դան, ստոր խարերա... դե չուտ ասե-
լիր, ել ինչո՞ւ համար եմ յես ապ-
րում... Հե՞ վոր այս ամենը նրա
համար եր, ի՞նչ կարող եր քե՛տ տալ
ինձ դիմադրելու այս տանջանքներին,
քան այն հույսը, վոր մի որ պիտի
տեսնեյի իմ Մանսուրին, լինեյի նրա
հետ, ապրեյի նրա համար...

Յեւ լաթիֆեն վոստոյունով թռավ
դեպի լուսամուտը:

— Կաց, ցնդած, հիմար աղ-
ջիկ...

— Վոչ, յես հիմա ավելի խեղճ
եմ, քան յերբ ե ե... ու ցանկացալ
դուրս վոսանել:

— Կաց— մահն ե քո առաջ, խե-
ղաբար:

✓ — Թո՛ղ, կյանքն ե իմ առաջ...
Մեռնե՞լ, այո՞... Բայց ուզում եմ
մեռնել ազատության մեջ, ուզում եմ
վոր շունչս խառնվի ազատ, քո շնչով
չպղծված ողին... Թող իմ դիակը

բրբրեն ցին ու անգղը— բայց Սար-
դարի դարչելի չըթռնքները թող չը-
գիպչեն ինձ. թող վոր փռեմ ու հող
դառնամ աղատության մեջ ե այդ
հողը թող խառնվի այն հողին, վորի
հետ խառնված ե Մանսուրի փռած
դիակի հողը, բայց այլևս Սարդարի
ձեռքերը չեն դիպնի ինձ... Հեո՞ւ...
յնության մեջ իմ գերեզմանը չատ ե
չատ ընդարձակ կլինի, քան այս
դարչելի գերեզմանը, քան այս կեն-
դանի մեռելների դադաղը:

Ասավ լաթիֆեն, իր հողում կու-
տակած ատելությամբ ու ցասումի
վաղջ նողկանքով հրեց Սարդարին ու
միակ լուսամուտից իրեն դուրս նե-
տեց... Ամեհի բարձրությունից մին-
չե Չանգուի ձորը մի քանի անգամ
պտույտ դործեց լաթիֆեյի մարմինն
ուղի մեջ. նրա մետաքսե զգեստը ֆլու-
ռաց նրա չորս բռնորը, ինչպես նրա
յերազած կախարդական գորգը ե ա-
ղա նա ընկավ ու ջարդվեց ժայռերի
սուրասուր ծայրերի վրա...

Ասում են, Վոր Մանսուրի ու Լաթիֆեյի սիրո դադանիքն իմացող մարդիկ վերջում դստան Լաթիֆեյի ջարդված մարմնի մնացորդները և Սարգսից ծածուկ, տարան թաղեցին Մանսուրի դիակի մոտ՝ այն ջրանցքի ափին, Վորը Սարգսրը կառուցեց իրա՝ Լաթիֆեյի բռնադատված սերը վորսալու համար...

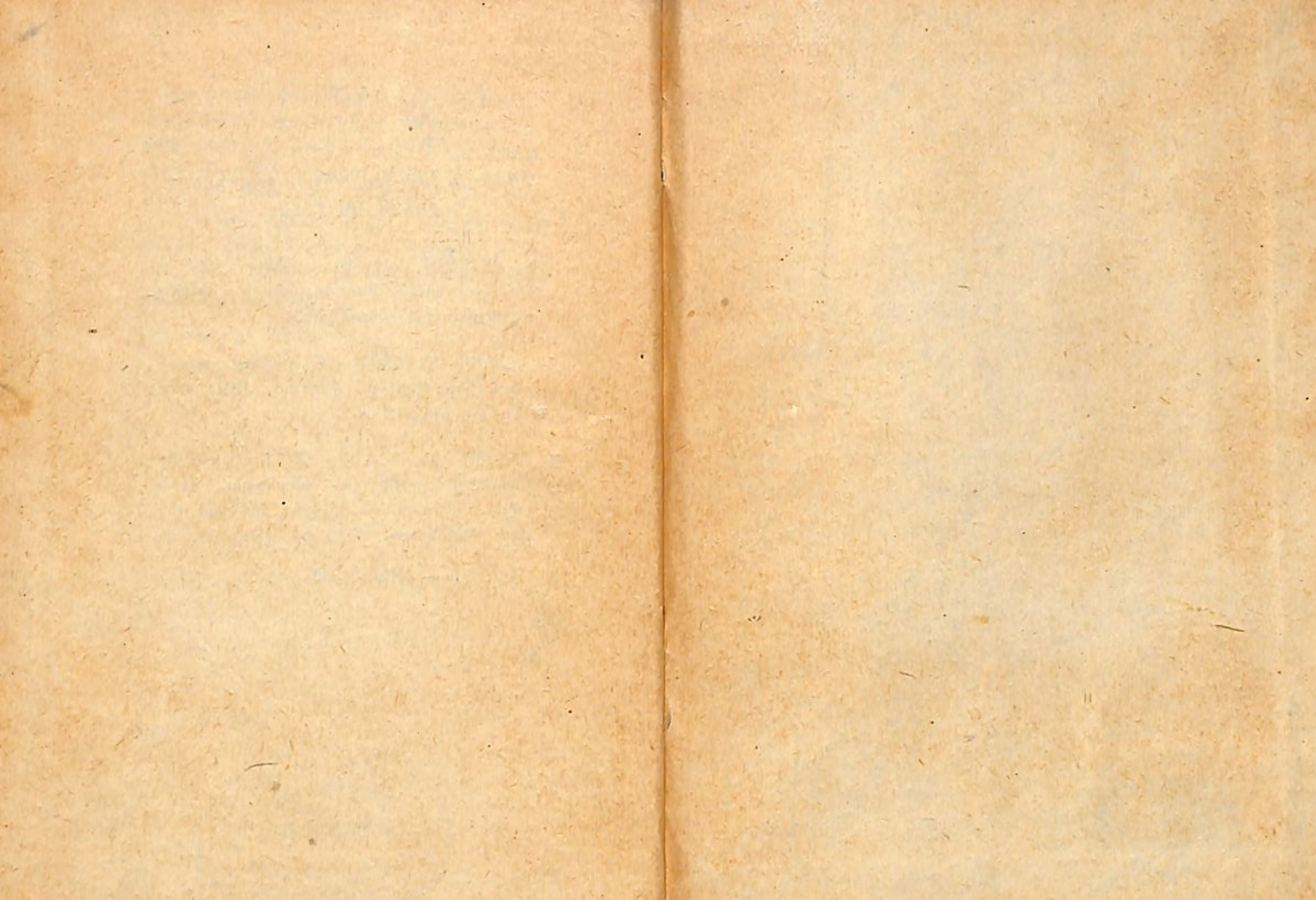
18 ապրիլի 1935 թ.

Յերևան

ՍԻՐԱՍԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԼՈՒՑՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ

1. ՀԱՐՅՐԵՔ ՆՐԱՆՑ.— Վեպ, 1931 թ. Մոսկվա, ԽՍՀՄ ժողովուրդների հրատարակչություն (սպառված)
2. ԿՅԱՆՔԻ ԿԱՐՈՏԸ.— Վիպակներ, պատմվածքներ: 1934 թ. Յերևան, ՀՍԽՀ Պետհրատ. գիմը 3 ռ.:
3. ՄԱՍԵՆ ՈՒ ԱՇԵՆ.— Հ. Շավարշի ներկայացրել, 1934 թ. Պետհրատ, Յերևան. գիմը 1 ռ. նույնը քղերեն լեզվով. Պետհրատ, 1935 թ. գիմը 30 կ.:
4. ԼԱԹԻՖԵ.— (Արևելյան տեսիլ):

ՀՀ Ազգային գրադարան

NI 0363257

55366